

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 1 (60), 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом (головний редактор)

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет

Карасевич А. О., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності, Державна установа «Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України»

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab, profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 27.10.2021 (протокол № 6)

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24905-14845P,
видане Міністерством юстиції України 08.07.2021 р.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2021. Вип. 1 (60). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 70 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ЗМІСТ

Ірина БРЮХОВЕЦЬКА

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У РАЗІ БАНКРУТСТВА КОРПОРАТИВНОГО КЛІЄНТА БАНКУ.....5

Наталія ГАЛИЦЬКА

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНИХ ПРОЄКТІВ І ПРОГРАМ.....10

Наталія ГОЛОВАЧ, Любов ЗГАЛАТ-ЛОЗИНСЬКА

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ В ПРОСТОРИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....15

Oksana HOLOVCHENKO

THE POLICY OF SOCIO-ECONOMIC GROWTH OF THE NATIONAL ECONOMY
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....21

Геннадій ДМИТРЕНКО, Анатолій ЧАУСОВ

ШЛЯХИ ПОГЛИБЛЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ.....27

Микола ЛЕВЧЕНКО, М. Р. ЛЕВЧЕНКО

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ ЯК СКЛАДОВА
ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ34

Марія ОРЕЛ

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ
В КОВІДНИЙ ПЕРІОД38

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ОЗБРОЄННЯМ.....47

Олена ТЮРІНА

СУЧАСНА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ.....57

Любов ЧЕРВІНСЬКА, Тетяна ЧЕРВІНСЬКА

МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ РОЗБУДОВИ
СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ.....61

УДК 351:851

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1\(60\)-8](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1(60)-8)

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА

доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0001-9227-7426

Inna SEMENETS-ORLOVA

Doctor of Science in State Administration, Professor, Director of the Scientific and Scientific Institute of Management, Economy and Business, Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0001-9227-7426

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ОЗБРОЄННЯМ

STATE POLICY ON ARMS TRADE

У запропонованій статті виявлено, що останнім часом відзначилось посилення попиту на озброєння та військову техніку (ОВТ). через посилення напруженості у міжнародних відносинах та зосередження значною кількістю держав зусиль на здобуванні значно більшої ролі у світоустрої. Досліджено, що посилення конкуренції на ринку ОВТ, готовність окремих держав до зміцнення військової могутності за будь-яких обставин та неузгодженість систем експортного контролю, які існують у різних державах, призвели до активізації діяльності не добросовісних експортерів озброєння.

Метою статті є аналіз сучасних правових засад, які визначають діяльність експортерів озброєння та військової техніки (ОВТ).

Методологія. У статті визначено, що збільшилась кількість операцій з продажу озброєння, які створюють підґрунтя для збройних конфліктів. З'ясовано, що у зв'язку з цим, міжнародна спільнота зосередила зусилля на посиленні контролю за переміщенням ОВТ. Доведено, що прозора та зрозуміла політика держави у сфері торгівлі ОВТ має бути віднесена до одного з найбільш важливих факторів успішної участі держави у міжнародних відносинах.

Наукова новизна. Наголошено на тому, що держави-експортери ОВТ повинні докласти зусиль щодо узгодження національного законодавства з міжнародними договорами, які визначають правила діяльності суб'єктів комерційних відносин на ринку зброї.

Висновки. Констатовано, що активізація боротьби між державами за більшу геополітичну роль у багатополлярному світі та посилення нестабільності у світі об'єктивно створюють умови для збільшення масштабів торгівлі озброєнням та військовою технікою. Досліджено, що загроза виникнення конфліктів з використанням високотехнологічного ОВТ, наслідки яких важко спрогнозувати, змушує міжнародну спільноту вживати заходи щодо посилення контролю за переміщенням озброєння та недопущення розповсюдження зброї масового знищення. Доведено, що оптимізація правових засад державної політики у сфері торгівлі зброєю сприятиме зміцненню національної безпеки України, підвищить фінансово-економічну ефективність оборонно-промислового комплексу та створить сприятливі умови для зміцнення партнерських відносин між нашою державою та провідними державами світу.

Ключові слова: ринок, озброєння, міжнародний договір, експортний контроль, правові засади.

The proposed article reveals that recently there has been an increase in demand for weapons and military equipment (weapons). due to increasing tensions in international relations and the concentration of a significant number of states on efforts to gain a much greater role in the world order. It is studied that the intensification of competition in the armaments market, the readiness of some countries to strengthen military power under any circumstances and the inconsistency of export control systems that exist in different countries, have led to increased activities of unscrupulous arms exporters.

The purpose of the work. The purpose of the article is to analyze the current legal framework that determines the activities of exporters of weapons and military equipment (WEU).

Methodology. The article states that the number of arms sales operations that create the basis for armed conflicts has increased. It was found that in this regard, the international community has focused on strengthening control over the movement of weapons. It is proved that the transparent and clear policy of the state in the field of arms trade should be considered one of the most important factors of successful state participation in international relations.

Scientific novelty. It is emphasized that the exporting states of weapons should make efforts to harmonize national legislation with international treaties that determine the rules of operation of commercial entities in the arms market.

Conclusions. *It was stated that the intensification of the struggle between the states for a greater geopolitical role in the multipolar world and the increase of instability in the world objectively create conditions for increasing the scale of trade in arms and military equipment. It is investigated that the threat of conflicts with the use of high-tech weapons, the consequences of which are difficult to predict, forces the international community to take measures to strengthen control over the movement of weapons and prevent the proliferation of weapons of mass destruction. It is proved that the optimization of the legal framework of state policy in the field of arms trade will strengthen Ukraine's national security, increase the financial and economic efficiency of the defense industry and create favorable conditions for strengthening partnerships between our country and leading countries.*

Key words: *market, armaments, international agreement, export control, legal bases.*

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття відзначається суттєве збільшення кількості та обсягу операцій на світовому ринку зброї. Результати дослідження ситуації на ринку озброєння Стокгольмського інституту дослідження проблем миру вказують на постійне збільшення продажу озброєння та військової техніки (ОВТ). За даними Інституту, які були оприлюднені у березні 2019 року, обсяг міжнародних передач основних видів ОВТ у 2014–2018 роках збільшився на 7,8% у порівнянні з 2009–2013 роками. Якщо порівнювати цей показник з 2004–2008 роками, то він збільшився на 23% [1]. Зростання попиту на ОВТ є наслідком активізації процесу формування багатопольярного світу та посилення нестабільності у другій декаді XXI сторіччя. Так, останнім часом значна кількість держав, що розвиваються, зосередили зусилля на пошуку свого місця у новій системі світоустрою відповідно до рівня власного економічного і технологічного розвитку, який невідпинно підвищується [2]. З найбільшою інтенсивністю до цього процесу долучилися держави Південно-Східної Азії та Близького Сходу.

Пошук місця у світоустрої відзначається готовністю держав до використання всіх наявних у них можливостей для захисту власних національних інтересів та відстоювання геополітичних амбіцій. При цьому, значна кількість держав розглядає військову могутність як важливий елемент реалізації зовнішньополітичних завдань. Тому їх воєнно-політичне керівництво приділяє особливу увагу реформуванню та переоснащенню збройних сил. У зв'язку з цим, можливо прогнозувати подальше збільшення масштабів торгівлі ОВТ та вихід на цей ринок нових учасників.

За наведених обставин існує висока вірогідність ускладнення політичної обстановки і посилення воєнної загрози у довгостроковій перспективі. Згадана тенденція є вкрай небезпечною, оскільки сучасні технології, насамперед у військовій сфері, поряд з розширенням можливостей людства, збільшують вірогідність виникнення збройних конфліктів, які можуть призвести до катастрофічних наслідків. З огляду на це, міжнародна спільнота продовжує докладати зусилля щодо

запобігання збройним конфліктам. Зокрема, продовжується удосконалення національних законодавств та міжнародної правової бази з метою попередження незаконного розповсюдження озброєння та воєнних технологій.

Означені тенденції розвитку обстановки, зокрема посилення конкуренції на ринку ОВТ, збільшення кількості збройних конфліктів та зосередження міжнародною спільнотою зусиль на запобігання незаконному розповсюдженню зброї, об'єктивно вимагають від воєнно-політичного керівництва визначення правових засад державної політики стосовно торгівлі ОВТ. Наявність таких засад дозволить уникнути прорахунків при визначенні перспективних напрямів розвитку оборонної промисловості та покращити ефективність зовнішньоторгівельної діяльності національного оборонно-промислового комплексу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні дослідження питань, пов'язаних з визначенням правових засад державної політики у сфері торгівлі зброєю, залишається достатньо новим полем діяльності науковців. Дослідженню окремих напрямів діяльності у сфері торгівлі озброєнням в Україні та світі були присвячені роботи таких українських науковців, як Горбулін В., Смірнов В., Малишенко Ю., Зубарев П., а також іноземних дослідників Н.Палмера, Д. Солтона, Е. Фейнштейна, Т. Гамільтона тощо.

Метою статті є аналіз сучасних правових засад, які визначають діяльність експортерів озброєння та військової техніки (ОВТ).

Виклад основного матеріалу. На сьогодні державна політика у сфері торгівлі ОВТ визначається національними підходами держав до вирішення найбільш важливих проблем діяльності учасників світового ринку озброєння. Згадані підходи оформились під впливом таких критеріїв як роль держави у міжнародних відносинах, історичний досвід і традиції виробництва та експорту озброєння, особливості розвитку національної оборонної промисловості тощо.

До основних проблем, які мають бути вирішені для забезпечення ефективної державної політики у сфері торгівлі зброєю, науковець Томас Гамільтон відносить необхідність

визначення: рівня узгодження національної правової бази з міжнародними договорами, які регулюють діяльність на ринку озброєння; масштабу відповідальності посередників за дотримання правил експортного контролю; належності продукції до товарів військового призначення і подвійного використання (ТВП/ТПВ); сфери компетенції та відповідальності суб'єктів торгівлі ОВТ.

Об'єктивне посилення економічної та політичної взаємозалежності між державами, яке прийнято називати глобалізацією, змушує воєнно-політичне керівництво більшості держав вживати заходів щодо збереження стабільності та безпеки розвитку цивілізації. Складність вирішення такого завдання зумовлює зосередження провідними країнами світу найбільших зусиль на формуванні регіональних систем безпеки для попередження прямої воєнної загрози. Одночасно з цим, з огляду на залежність регіональної безпеки від світової стабільності, продовжується уніфікація правил поведінки держав на світовому рівні.

У цьому контексті прозору та зрозумілу політику держави у сфері торгівлі зброєю можливо віднести до одного з найбільш важливих факторів успішної участі держави у міжнародних відносинах. Тому, урахування вимог міжнародних договорів при формуванні політики держави стосовно торгівлі зброєю є необхідною умовою успішної євро-атлантичної інтеграції України. До таких документів необхідно віднести договори, які ухвалені під егідою Європейського Союзу, НАТО, ОБСЄ та Вассенаарської групи. Вони призначені для зменшення ризику міжнародно-протиправних дій та юридично визначають правила поведінки держав. Частина таких договорів містить рекомендації та вказівки для урахування у національному законодавстві [3].

Євросоюз використовує правову систему експортного контролю та регулювання торгівлею ОВТ, яка складається з таких документів: Спільна позиція Європейського Союзу стосовно контролю за експортом озброєння (далі – Спільна позиція); Настанова щодо реалізації Спільної позиції ЄС; Спільний військовий перелік Євросоюзу (періодично оновлюється); Щорічний звіт стосовно експорту озброєння; Рішення Ради ЄС по експортному контролю та Рішення Ради ЄС стосовно Договору ООН про торгівлю озброєнням.

У 2008 році була ухвалена Спільна позиція, яка змінила Кодекс поведінки ЄС щодо експорту озброєнь від 1998 року. Документ визначає загальні правила здійснення операцій по експорту ОВТ державами Європейського Союзу. Виходячи з того, що експорт

озброєння залишається у компетенції держав, до Спільної позиції було включено вісім спільних критеріїв (мінімальний стандарт), які держави-члени повинні враховувати під час оцінки заявок на експортні ліцензії ОВТ, посередництво, транзитні операції та нематеріальні передачі технологій. Спільна позиція також визначає перелік ТВП/ТПВ, стосовно яких має бути встановлений режим контролю, – Спільний військовий перелік ЄС, що охоплює 22 категорії озброєння, боєприпасів, військової техніки і технологій.

Відповідно до Спільної позиції, дозволи на експорт зброї мають видаватися виходячи з таких критеріїв: (1) повага до міжнародних зобов'язань та зобов'язань держав-членів ЄС, зокрема санкцій (у тому числі ембарго на озброєння), та міжнародних угод; (2) повага до прав людини та міжнародного гуманітарного права з боку країни-реципієнта; (3) внутрішня ситуація у країні-реципієнті; (4) ризики для регіонального миру, безпеки та стабільності; (5) національна безпека держав-членів, а також їх союзників; (6) поведінка країни-імпортера щодо міжнародної спільноти, у тому числі її ставлення до терористичної діяльності та повага до міжнародного права; (7) ризик передачі товарів не заявленому кінцевому користувачу або невідповідність застосування заявленій меті закупівлі; (8) сумісність експорту озброєнь із сталим розвитком у країні-реципієнті. Рішення стосовно видачі дозволів здійснюються виключно індивідуально по відношенню до кожної держави [4].

Фактично, наведена інформація, дозволяє стверджувати про те, що ЄС на сьогодні є єдиною регіональною організацією, у якій створено юридично зобов'язуючу правову основу для експорту звичайного озброєння. Зазначена юридична основа узгоджена з Вассенаарською домовленістю, учасником якої Україна є з 1996 року.

Вассенаарська домовленість встановлює режим контролю експорту за звичайним озброєнням і товарами подвійного використання, в рамках якого держави-учасниці добровільно здійснюють обмін інформацією стосовно постачання (відмови від постачання) в треті країни ТВП/ТПВ, які містяться у додатках до угоди. Крім того, двічі на рік учасники домовленості обмінюються відомостями щодо постачання звичайного ОВТ, номенклатура якого узгоджена з реєстром звичайного озброєння ООН. Умови існування режиму контролю експорту озброєння в рамках Вассенаарських домовленостей регулярно оновлюється відповідно до політичної обстановки у світі та ситуації на ринку озброєння [5].

Стратегічний курс України щодо європейської інтеграції пов'язаний з виконанням обов'язків щодо торгівлі зброєю, які мають на меті попередження міжнародно-протиправних дій та підтримання високого рівня безпеки. Такого роду обов'язки визначаються низкою документів, які були розроблені та прийняті ОБСЄ, зокрема:

- «Принципи, які визначають передачу звичайного озброєння». Документ прийнято на засіданні Спеціального комітету Форуму ОБСЄ по співробітництву у сфері безпеки у 1993 році;

- «Документ ОБСЄ щодо легкої та стрілецької зброї», який було прийнято на пленарному засіданні Форуму ОБСЄ у сфері безпеки у 2000 році;

- «Керівництво щодо кращої практики у галузі маркування, обліку та відстеження легкої та стрілецької зброї», яке було розроблене урядом Франції у 2003 році;

- «Документ ОБСЄ щодо запасів звичайних боєприпасів», який був прийнятий на засіданні Форуму ОБСЄ по співробітництву у сфері безпеки у 2003 році.

Зазначені документи містять порядок обміну інформацією між державами-членами організації стосовно національних заходів, пов'язаних з озброєнням та військовою технікою (виробництво, експортно-імпорتنі операції, накопичення і утримання, списання і утилізація). Виконання положень цих документів державами у ході передачі озброєнь має на меті попередження діяльності щодо розробки, виробництва та модернізації ОВТ, яка може призвести до порушення стабільності. Держави-експортери повинні брати до уваги тенденції розвитку внутрішньої обстановки та зовнішньої політики держави-реципієнта, виконання нею міжнародних зобов'язань та інші фактори. В цілому, держави-члени ОБСЄ погодились привести свою нормативну базу у відповідність до згаданих вище документів з метою створення умов для ефективного співробітництва між національними органами, які залучаються до експорту, імпорту або транзиту звичайного ОВТ.

Крім того, діяльність України на ринку зброї визначається активним співробітництвом нашої держави з НАТО в рамках Ради Євро-Атлантичного партнерства та Програми НАТО «Партнерство заради миру». Серед основних напрямів співробітництва, які на сьогодні реалізуються, прямо на експорт ОВТ з України впливає режим контролю над озброєнням та питання, пов'язані з розповсюдженням зброї масового знищення [6].

Важливим фактором розробки правових засад державної політики у сфері торгівлі зброєю на сьогодні стала активізація провідними державами зусиль щодо запобігання збройним конфліктам. Зокрема, ними здійснюється запровадження взаємоприйнятних правил міжнародного співіснування в умовах розвитку сучасних і перспективних воєнних технологій. Одним з важливих способів запобігання збройним конфліктам та незаконному розповсюдженню зброї вважається удосконалення міжнародного законодавства у сфері торгівлі зброєю.

Встановлення рамкових норм поведінки на світовому ринку озброєнь належить до базових способів зміцнення довіри між державами і створення умов для обмеження масштабів неконтрольованої передачі зброї та військової техніки. У контексті встановлення взаємно зрозумілих «правил поведінки» на світовому ринку озброєння та військової техніки слід відзначити Міжнародний договір про торгівлю зброєю (МДТЗ), який Генеральна Асамблея ООН прийняла у квітні 2013 року.

Договір встановлює загальні стандарти для здійснення торгівлі звичайним озброєнням та військовою технікою з метою унеможливлення незаконного обігу зброї. До основних завдань, які мають вирішуватися за допомогою Договору, відноситься зменшення людських жертв, що стали наслідком незаконної та безвідповідальної передачі озброєння, зміцнення регіональної безпеки та стабільності, а також встановлення підзвітності і прозорості діяльності держав у питаннях передачі звичайного озброєння. Договір не встановлює заборону на типи та кількість ОВТ, яке може бути продане, придбане або передано в оренду державою. Крім того, Договір не має обов'язкової сили для національного законодавства з питань контролю над озброєнням та користування зброєю [7].

Разом з тим, Договір має рекомендаційний характер для держав щодо урахування у національному законодавстві, яке визначає політику, регулює права та обов'язки держави у сфері торгівлі зброєю. Відповідно до положень договору, держави світу під час здійснення міжнародної економічної діяльності, пов'язаної з експортними, імпортними, транзитними та посередницькими операціями у цій сфері, повинні дотримуватися принципів поваги до міжнародного гуманітарного права, відповідальності за виконання міжнародних зобов'язань, вирішення міжнародних спорів у спосіб, який не загрожує міжнародному миру, безпеці та справедливості згідно із Статутом ООН [8].

Фактично, договір визначив правила поведінки для учасників міжнародного ринку озброєння, військової техніки та військових послуг. Зазначені правила стосуються відмови держав від постачання озброєння всупереч санкцій РБ ООН та міжнародних договорів, а також у разі наявності інформації про можливе його застосування під час актів геноциду, порушуючи Женевську конвенцію 1949 року тощо. Іншими словами, країни-учасниці договору зобов'язані розвивати ділові відносини у сфері торгівлі зброєю, не загрожуючи зміцненню міжнародних відносин та попереджаючи виникнення конфліктів, збільшення масштабів незаконного обігу зброї тощо.

Аналіз міжнародних договорів свідчить про те, що у Євросоюзі створена найбільш ефективна нормативна основа щодо контролю за передачею зброї, оскільки договори мають не рекомендаційний а зобов'язуючий характер для держав-членів союзу.

Водночас міжнародні договори мають рекомендаційний характер для значної частини держав та неспроможні створити умови для ефективного контролю за поведінкою окремих держав, державних службовців, керівників корпорацій та агентів з торгівлі, а також брокерів з постачання зброї. На національному рівні системи експортного контролю та політика у сфері торгівлі зброєю (у державах, які її сформували) значно відрізняються, насамперед тим, що не мають адекватного підходу до покарання міжнародно-протиправних дій для їх попередження. МДТЗ, у цілому, має потенціал щодо встановлення ефективної системи попередження міжнародно-протиправних дій. Проте, через значну свободу інтерпретації положень, перспектива виконання МДТЗ більшістю держав залишається малоімовірною [9]. У зв'язку з цим, деякі держави-підписанти МДТЗ допускають можливість відмови від Договору для збереження масштабів продажі ОВТ власного виробництва на фоні експортерів, які тлумачать положення документу на свою користь. 26 квітня 2019 року під час виступу перед членами Національної стрілецької асоціації у місті Індіанаполіс Президент США Д.Трамп заявив про можливість припинення процесу ратифікації МДТЗ та відкликання підпису своєї держави у документі.

Аналіз національного законодавства різних держав, яким регулюється діяльність учасників торгівлі зброєю, свідчить про використання державами різних підходів до визначення правил торгівлі озброєнням, а також визначення товарів військового призначення та подвійного використання. Так, наприклад,

законодавство США, Франції та Швеції включає широкий перелік виробів, які відносяться до товарів подвійного використання. Законодавство інших держав зобов'язує експортерів застосовувати порядок поводження з ТПВ як з товарами, призначеними для використання у збройних силах, у разі їх обізнаності щодо військової мети закупівлі [10].

Таким чином, досвід іноземних держав вказує на відсутність універсальної методики віднесення товарів, що експортуються, до категорії військового призначення або подвійного використання. У зв'язку з цим, під час формування принципів державної політики або розробки законодавчої бази у сфері торгівлі зброєю основним критерієм для визначення належності експортних позицій до товарів військового призначення або подвійного використання має бути специфіка національних інтересів та готовність держави виконувати міжнародні договори у цій специфічній сфері.

Враховуючи досвід застосування міжнародних нормативно-правових актів, ефективним способом віднесення експортних товарів до ТВП або ТПВ залишається встановлення кінцевого користувача та задекларована ним мета застосування. Крім того, у міжнародній практиці використовується перевірка відповідності діяльності кінцевого користувача міжнародним договорам, відсутності санкцій по відношенню до країни перебування та самого кінцевого користувача, а також використання кінцевим користувачем імпортованих ним товарів відповідно до угоди на постачання ОВТ.

Сучасна практика ухвалення і реалізації угод на ринку зброї, як правило, передбачає залучення посередників до забезпечення взаємодії між споживачами – державними замовниками, та виробниками ОВТ – державними або приватними підприємствами, яка у більшості держав жорстко регламентується законодавством. Для полегшення встановлення відповідності між попитом споживачів та пропозицією виробників посередники здійснюють маркетингові дослідження та просування товарів на ринку ОВТ, у тому числі вивчення попиту, прогнозування розвитку ситуації на ринку, вплив на процес формування потреб споживачів, забезпечення зворотного зв'язку між споживачами та виробниками.

Водночас, на сьогодні у світі відсутній уніфікований підхід до визначення правил діяльності посередників на ринку зброї, що призводить до уразливості ринку від постійних зусиль організованої злочинності щодо придбання летальної зброї. Окремі посередники вдаються до сприяння ухваленню та реаліза-

ції сумнівних угод з продажу зброї, перебуваючи під юрисдикцією держав з «м'яким» режимом експортного контролю.

З метою попередження злочинів за участю посередників з торгівлі зброєю, які користуються різними стандартами експортного контролю, низка держав у законодавчому порядку запровадити правила діяльності таких посередників [11]. Разом з тим, на сьогодні кількість держав, які запровадили чітко визначені права і обов'язки, залишається обмеженою, що створює підґрунтя для активної діяльності недобросовісних посередників на ринку ОВТ. США виступили ініціатором кодифікації діяльності брокерів та першою державою, яка впорядкувала в рамках національного законодавства дії брокерів з торгівлі зброєю [12].

Існування різних стандартів експортного контролю, якими користуються посередники для здійснення торгових операцій між виробником в одній державі та кінцевим користувачем в іншій державі, призводить до втрати країною-виробником ефективності виконання міжнародних договорів, учасником яких вона є. Користуючись різницею у стандартах експортного контролю, недобросовісні посередники можуть сприяти виробникам зброї, які намагаються отримати надприбуток уникаючи виконання законів держави та міжнародних правових актів, і тим самим провокують нанесення шкоди міжнародному іміджу держави.

Завдання щодо зменшення кількості недобросовісних посередників та підвищення ефективності посередницької діяльності у торгівлі зброєю може бути вирішена шляхом формування раціональної державної політики та збалансованої правової основи у цій сфері. У такий спосіб можливе створення умов для створення сприятливих умов для діяльності добросовісних посередників, стимулювання конкуренції між ними та активізації продажу ОВТ за кордон у цілому. За інших обставин, посередники будуть організовувати свою діяльність з території тих держав, у яких існує більш сприятливе регуляторне середовище та більше можливостей для ведення бізнесу.

Одночасно, державна політика у сфері торгівлі зброєю має бути спрямована на попередження правопорушень норм експортного контролю посередниками шляхом впровадження адекватної відповідальності, яка допускає варіанти від адміністративного до кримінального покарання. Водночас, на тепер у міжнародній практиці частіше зустрічається застосування або незначних адміністративних заходів, або суворої кримінальної відповідальності, що не створює умов для ефективної

боротьби з порушенням правил експортного контролю. Різні підходи щодо покарання правопорушень існують у державах на різних частинах світу. Зокрема, у законодавстві окремих європейських держав порушення експортних обмежень, у тому числі міжнародних санкцій, передбачено лише максимальну адміністративну відповідальність, у таких державах як США, Австрія, ПАР передбачене тривале позбавлення волі за порушення законів, які регулюють торгівлю зброєю.

Крім того, повільне впровадження положень Спільної позиції стосовно контролю посередницької діяльності у торгівлі зброєю державами ЕС, яка була схвалена у 2003 році, призводить до існування різних підходів до визначення правил посередницької діяльності та відповідальності за міжнародні правопорушення на території Євросоюзу [13].

Державні правила діяльності посередників у торгівельних операціях з продажу зброї зазвичай корелюються з підходами держави щодо співробітництва у сфері торгівлі ОВТ та готовністю держави-постачальника зброї впливати на дотримання державою-імпортером міжнародного права. У контексті зусиль щодо попередження збройних конфліктів міжнародна спільнота продовжує приділяти посилену увагу впровадженню відповідальності не лише для держави-агресора, а й для держав, які постачають зброю і воєнні технології агресору.

Зобов'язання держави-постачальника сприяти припиненню порушення міжнародного права державою-імпортером зброї містить проект Статей про відповідальність держав за міжнародно-правові дії, який прийнятий Комітетом з правових питань ООН, зокрема у статтях 16, 40 та 41 [14].

Питання щодо відповідальності держави розглядається у випадку можливого зв'язку держави з міжнародно-протиправними діями іншої держави, особливо у випадках допомоги або сприяння (стаття 16)... Ідея в основі цієї статті така, що держава, яка не здійснює протиправні дії, несе відповідальність, якщо воно було обізнане стосовно обставин його здійснення і якщо діяння у разі його здійснення його такою державою було б міжнародно-протиправним [15].

У статтях 40 та 41 визнається, що у разі здійснення деяких грубих порушень основоположних зобов'язань всі держави можуть застосовувати заходи у відповідь. Це означає зобов'язання щодо не визнання правомірними таких порушень, заборону стосовно представлення допомоги або сприяння збереженню нелегітимної ситуації, яка є наслід-

ком правопорушення, а також зобов'язання до співробітництва з метою правомірного врегулювання такої ситуації [16].

Збереження міжнародною спільнотою уваги до кодифікації відповідальності за міжнародно-протиправні дії об'єктивно вимагає від держави точного визначення принципів встановлення партнерських відносин з державами-імпортерами ОВТ та контролю за правовим режимом застосування імпортованої зброї. При цьому, зазначені принципи повинні сприяти створенню основи для ефективного управління національною оборонною промисловістю та системою посередників в умовах постійного збільшення кількості приватних підприємств на ринку зброї. Такою основою для управління може бути комплекс законів і урядових рішень щодо стимулювання національних суб'єктів торгівлі зброєю до виконання міжнародних правил, насамперед у перспективних наукоємних галузях виробництва ОВТ. У такий спосіб держава отримає можливість мінімізувати своє втручання у діяльність оборонних підприємств та оптимізувати виконання контрольних функцій по відношенню до останніх.

Крім того, система стимулювання законності діяльності суб'єктів торгівлі зброєю дозволить державі попередити своє втягнення у міжнародні конфлікти та вчасно вжити ефективних заходів для збереження міжнародного іміджу, у разі розв'язання збройного конфлікту державою-імпортером зброї. Фактично мова може йти про припинення постачання ОВТ та послуг, а також ефективний тиск на агресора.

Серед варіантів правового забезпечення державної політики у сфері торгівлі озброєння доцільно розглянути досвід США та Росії, які найбільшими світовими експортерами та прямо впливають на розвиток політичної і безпекової обстановки довкола України.

Сполучені Штати Америки, реалізуючи зовнішньополітичний курс щодо відстоювання позицій світового лідера, приділяють значну увагу виваженішому і точному використанню такого виду економічної діяльності, як міжнародна торгівля зброєю. У США цей вид діяльності тривалий час залишається одним з найважливіших елементів національної економіки. Водночас законодавство США ставить торгівлю зброєю у залежність від національних геополітичних пріоритетів. Відповідно до Закону США Про управління експортом озброєння (Arms Export Control Act), діяльність американських компаній на міжнародному ринку озброєння повинна сприяти зовнішньополітичному курсу держави,

зокрема зміцненню міжнародної стабільності та безпеки, які потрібні для економічного і політичного розвитку. В рамках такого підходу керівництво США має повноваження щодо надання дозволів на продаж озброєння країнам-партнерам з урахуванням існуючих законодавчих обмежень, положень Статуту ООН та заходів з підтримання безпеки. Відповідно, Конгрес США має схвалювати продаж озброєння тільки за умови відповідності угоди пріоритетам зовнішньої політики США [17].

У контексті виконання цього закону, Державний департамент США визначений основним координатором заходів щодо передачі озброєння та ліцензування експорту озброєння, військової техніки, технологій і послуг. Згідно з позицією Державного департаменту США, операції з озброєнням та військовою технікою належать до основних інструментів американської зовнішньої політики, які використовуються для формування тенденцій стратегічного розвитку безпекової обстановки у світі. Виходячи з цього, американське керівництво під час прийняття рішень на дозвіл щодо продажу озброєння та військової техніки повинне враховувати їх наслідки для розвитку обстановки у політичній, економічній, безпековій та гуманітарній сферах, а також міжнародних режимів експортного контролю. За наведених обставин, кожна угода стосовно передачі озброєння та військової техніки схвалюється за умови її відповідності зовнішньополітичному курсу та національним інтересам США.

З метою відстоювання геополітичних амбіцій та протистояння з НАТО, керівництво Російської Федерації посилило увагу до використання торгівлі озброєнням та військовою технікою для встановлення і поглиблення партнерських відносин з країнами, що розвиваються. При цьому, російські лідери підкреслюють важливість використання формулювання «військово-технічне співробітництво», яке, за російськими оцінками, дозволяє уникати негативу, що містить поняття «торгівля озброєнням».

Поряд із значною економічною користю в умовах міжнародних санкцій, геополітичні аспекти торгівлі зброєю та військовими послугами використовуються для попередження політичної ізоляції Росії. Для цього, російське законодавство містить відповідну норму. Згідно із законом РФ Про військово-технічне співробітництво Російської Федерації з іноземними державами від 1998 року, зміцнення воєнно-політичних позицій РФ у різних регіонах світу належить до завдань російського ВТС. У широкому контексті це

свідчить про курс Росії на здобування позиції лідера у регіонах національних інтересів, відновлення зон виключного російського інтересу та забезпечення на їх території стратегічної стабільності і оборонної безпеки, посилення спроможності впливати на регіональні й глобальні політичні процеси.

Відповідно до цього, серед принципів російської державної політики у сфері ВТС визначено пріоритетність інтересів держави та забезпечення взаємної прийнятності воєнно-політичних і воєнно-економічних інтересів РФ й іноземних держав [18].

Разом з тим, застосування силових методів захисту національних інтересів продемонструвало вибірковий підхід російського керівництва до інших задекларованих принципів здійснення військово-технічного співробітництва. Зокрема, Росія фактично припинила виконання міжнародних договорів про нерозповсюдження ядерної зброї, скорочення озброєнь та роззброєння, заборону та знищення хімічної, біологічної та інших видів зброї масового ураження, а також міжнародних зобов'язань у сфері контролю за експортом продукції військового призначення, товарів і технологій подвійного призначення

За оцінкою російського експерта І. Долматовіча, реалізація політичних завдань ВТС забезпечує посилення оборонної безпеки держави. Активний розвиток військово-технічного співробітництва у регіонах національних інтересів РФ дозволяє втягувати держави-імпортери ОВТ і військових технологій в «орбіту» російських інтересів, а також впливати на технологічний розвиток зазначених країн [19]. К. Буневіч підкреслює, що держава-імпортер російського озброєння довіряє Росії власну безпеку, а в стратегічному вимірі – незалежність та цілісність держави.

Таким чином, слід сказати, що Росія має можливість використовувати військово-технічне співробітництво для встановлення союзницьких відносин з іноземними державами у воєнно-політичній та воєнно-економічній сферах [20].

Висновки. Отже, можна констатувати, що активізація боротьби між державами за більшу геополітичну роль у багатополярному світі та посилення нестабільності у світі об'єктивно створюють умови для збільшення масштабів торгівлі озброєнням та військовою технікою. При цьому, постійно зростаючий рівень технологічного розвитку держав третього світу створює підґрунтя для виходу на ринок озброєння нових виробників і торговців ОВТ та, як наслідок, посилення конкуренції між експортерами озброєння.

Одночасно, загроза виникнення конфліктів з використанням високотехнологічного ОВТ, наслідки яких важко спрогнозувати, змушує міжнародну спільноту вживати заходи щодо посилення контролю за переміщенням озброєння та недопущення розповсюдження зброї масового знищення. Особлива увага приділяється запровадженню універсальних міжнародних правових норм діяльності посередників з продажу озброєння. У такий спосіб значна частина операцій з продажу озброєння може бути виведена з так званого «сірого» ринку.

Наведені тенденції прямо впливають на роль та місце держави з оборонною промисловістю на ринку озброєння. Оптимізація правових засад державної політики у сфері торгівлі зброєю з урахуванням згаданих тенденцій сприятиме зміцненню національної безпеки України, підвищить фінансово-економічну ефективність оборонно-промислового комплексу та створить сприятливі умови для зміцнення партнерських відносин між нашою державою та провідними державами світу.

Література:

1. Global arms trade: USA increases dominance; arms flows to the Middle East surge, says SIPRI. *Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI* [Digital source]. URL: <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/global-arms-trade-usa-increases-dominance-arms-flows-middle-east-surge-says-sipri> A title is from a screen.
2. Geopolitical Power Shifts. The World Economic Forum [Digital source]. URL: <http://reports.weforum.org/global-risks-2018/geopolitical-powershift/> A title is from a screen.
3. Hamilton Thomas. Regulating the arms trade – the potential of international criminal law. *International crimes database*. 2015. ICD Brief December, 17, p. 7-8.
4. Cîrlig Carmen-Cristina. EU Rules On Control Of Arms Exports. *European Parliamentary Research Service – EPRS*. [Digital source]. URL: <https://epthinktank.eu/2015/12/14/eu-rules-on-control-of-arms-exports/> A title is from a screen.
5. Константинов Ю. В., Резніченко В. І. Вассенаарська домовленість про контроль за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання. *Українська дипломатична енциклопедія*. ред. Л. В. Губерський. К.: Знання України, 2004. Т.1 С. 150.
6. Greene Owen. Examining international responses to illicit arms trafficking. *Crime, Law and Social Change*. 2000. Vol. 33, No. 1-2, p. 151-190.

7. The Arms Trade Treaty At a Glance. *Arms Control Association* [Digital source]. URL: <https://www.armscontrol.org> A title is from a screen.
8. The Arms Trade Treaty. *United Nations* [Digital source]. URL: <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/2013/06/English7.pdf> A title is from a screen.
9. Hamilton Tomas. Regulating the arms trade – the potential of international criminal law. *International crimes database*. 2015. ICD Brief December, 17, p. 9.
10. Michael Bothe and Thilo Marauhn. The Arms Trade: Comparative Aspects of Law. *Revue Belge de Droit International* [Digital source]. URL: <http://rbdi.bruylant.be/public/modele/rbdi/content/files/RBDI%201993/RBDI%201993.1%20-%20pp.%2020%20C3%A0%2042%20%20Michael%20Bothe%20et%20Thilo%20Marauhn.pdf> A title is from a screen.
11. Elise Keppler. Comment, Preventing Human Rights Abuses by Regulating Arms Brokering: The U.S. Brokering Amendment to the Arms Export Control Act. *Berkeley Journal of International Law* [Digital source]. URL: <http://www.berkeleyjournalofinternationallaw.com/wpcontent/uploads/2015/07/Preventing-Human-Rights-Abuses-by-Regulating-Arms-Brokering-The.pdf> A title is from a screen.
12. Rome Leigh. The Case for Prosecuting Arms Traffickers in the International Criminal Court. *Cardozo Law Review* [Digital source]. URL: <http://cardozolawreview.com/wp-content/uploads/2018/08/ROME.36.3.pdf> A title is from a screen.
13. Kloé Tricot O'Farrell. Arms Brokering Controls. How Are They Implemented in the Eu? *Groupe de recherche et d'information sur la paix et la sécurité* (GRIP) [Digital source]. URL: https://www.grip.org/sites/grip.org/files/RAPPORTS/2013/Rapport_2013-2_EN.pdf A title is from a screen.
14. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *United Nations* [Digital source]. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf A title is from a screen.
15. Кроуфорд Джеймс. Статьи об ответственности государств за международнопротивоправные деяния. *United Nations* [Digital source]. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_r.pdf A title is from a screen.
16. Кроуфорд Джеймс. Статьи об ответственности государств за международнопротивоправные деяния. *United Nations* [Digital source]. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_r.pdf A title is from a screen.
17. Arms Export Control Act. Public Law 90–629. As Amended Through P.L. 115–232, Enacted August 13, 2018 [Digital source]. URL: <https://legcounsel.house.gov/Comps/Arms%20Export%20Control%20Act.pdf> A title is from a screen.
18. Федеральний Закон Про військово-технічне співробітництво Російської Федерації з іноземними державами: станом на 4 червня 2018р.: відповідає офіційному тексту [Digital source]. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/12666>.
19. Долматовіч І. А. Воєнно-технічне співробітництво з іноземними державами та оборонна безпеки Росії. *Право та безпека*. URL: http://dpr.ru/pravo/pravo_32_7.htm.
20. Буневіч К. Г. Трансформація військово-технічного співробітництва в умовах глобалізації. *Вісник Московського університету ім. С. Ю. Витте*. Серія 1: Економіка та управління. URL: https://www.muiv.ru/vestnik/pdf/eu/eu_2014_3_47-52.pdf.

References:

1. Global arms trade: USA increases dominance; arms flows to the Middle East surge, says SIPRI. *Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI* [Digital source]. URL: <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/global-arms-trade-usa-increases-dominance-arms-flows-middle-east-surge-says-sipri> A title is from a screen.
2. Geopolitical Power Shifts. *The World Economic Forum* [Digital source]. URL: <http://reports.weforum.org/global-risks-2018/geopolitical-powershift/> A title is from a screen.
3. Hamilton Thomas. Regulating the arms trade – the potential of international criminal law. *International crimes database*. 2015. ICD Brief December, 17, p. 7-8.
4. Cîrlig Carmen-Cristina. EU Rules On Control Of Arms Exports. *European Parliamentary Research Service – EPRS*. [Digital source]. URL: <https://eprthinktank.eu/2015/12/14/eu-rules-on-control-of-arms-exports/> A title is from a screen.
5. Konstantynov Yu. V., Reznichenko V. I. Vassenaarska domovlenist pro kontrol za eksportom zvychnaykh ozbroien ta tovariv i tekhnolohii podviinoho vykorystannia. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia. red. L. V. Huberskyi. K.: Znannia Ukrainy*, 2004. T.1 S. 150.
6. Greene Owen. Examining international responses to illicit arms trafficking. *Crime, Law and Social Change*. 2000. Vol. 33, No. 1-2, p. 151-190.
7. The Arms Trade Treaty At a Glance. *Arms Control Association* [Digital source]. URL: <https://www.armscontrol.org> A title is from a screen.
8. The Arms Trade Treaty. *United Nations* [Digital source]. URL: <https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/2013/06/English7.pdf> A title is from a screen.

9. Hamilton Tomas. Regulating the arms trade – the potential of international criminal law. *International crimes database*. 2015. ICD Brief December, 17, p. 9.
10. Michael Bothe and Thilo Marauhn. The Arms Trade: Comparative Aspects of Law. *Revue Belge de Droit International* [Digital source]. URL: <http://rbdi.bruylant.be/public/modele/rbdi/content/files/RBDI%201993/RBDI%201993.1%20-%20pp.%2020%20C3%A0%2042%20%20Michael%20Bothe%20et%20Thilo%20Marauhn.pdf> A title is from a screen.
11. Elise Keppler. Comment, Preventing Human Rights Abuses by Regulating Arms Brokering: The U.S. Brokering Amendment to the Arms Export Control Act. *Berkeley Journal of International Law* [Digital source]. URL: <http://www.berkeleyjournalofinternationallaw.com/wpcontent/uploads/2015/07/Preventing-Human-Rights-Abuses-by-Regulating-Arms-Brokering-The.pdf> A title is from a screen.
12. Rome Leigh. The Case for Prosecuting Arms Traffickers in the International Criminal Court. *Cardozo Law Review* [Digital source]. URL: <http://cardozolawreview.com/wp-content/uploads/2018/08/ROME.36.3.pdf> A title is from a screen.
13. Kloe Tricot O'Farrell. Arms Brokering Controls. How Are They Implemented in the Eu? *Groupe de recherche et d'information sur la paix et la sécurité (GRIP)* [Digital source]. URL: https://www.grip.org/sites/grip.org/files/RAPPORTS/2013/Rapport_2013-2_EN.pdf A title is from a screen.
14. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *United Nations* [Digital source]. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf A title is from a screen.
15. Krouford Dzheims. Staty ob otvetstvennosti gosudarstv za mezhdunarodnoprotyvopravnyye deaniya. *United Nations* [Digital source]. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_r.pdf A title is from a screen.
16. Krouford Dzheims. Staty ob otvetstvennosti gosudarstv za mezhdunarodnoprotyvopravnyye deaniya. *United Nations* [Digital source]. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_r.pdf A title is from a screen.
17. Arms Export Control Act. Public Law 90–629. As Amended Through P.L. 115–232, Enacted August 13, 2018 [Digital source]. URL: <https://legcounsel.house.gov/Comps/Arms%20Export%20Control%20Act.pdf> A title is from a screen.
18. Federalnyi Zakon Pro viiskovo-tekhnichne spivrobitnytstvo Rosiiskoi Federatsii z inozemnymi derzhavamy: stanom na 4 chervnia 2018r.: vidpovidaie ofitsiinomu tekstu [Digital source]. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/12666>.
19. Dolmatovich I. A. Voienno-tekhnichne spivrobitnytstvo z inozemnymi derzhavamy ta oboronna bezpeky Rosii. *Pravo ta bezpeka*. URL: http://dpr.ru/pravo/pravo_32_7.htm.
20. Bunevich K. H. Transformatsiia viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva v umovakh hlobalizatsii. *Visnyk Moskovskoho universytetu im. S. Yu. Vitte*. Seriya 1: Ekonomika ta upravlinnia. URL: https://www.muiv.ru/vestnik/pdf/eu/eu_2014_3_47-52.pdf.